

ئاريشەى ھەلاواردن لە زماندا

(سەرنجىك لە دیدى ئانارشىستى و فېمىنىستى لەمەر زمان)

مەسعوود باباىى

”

لە ھەندى زمانى گەلانى خۆولاتىدا ھەندى شىوھى بە کارھىنانى وشەى و دەستەواژەى ھەن كە تاىبەت بە بە کارھىنانى يەكىك لە رەگەزەكانن. «پىاوان» ھەندى وشە و دەستەواژە بە كار دەھىنن كە ھەرچەند «ژنان» لە ماناكانىيان تىدەگەن، لە گەل ئەوھشدا ھىچكات دەريانابرن. ھەرۇھە ھەندى پەيشى ژنانەش لە زماندا ئاخىراون كە پىاوان رېگە بە خۆيان نادەن ئەو وشانە بە كار بەھىنن.

“

بەرايى

رەوتە مافخوازەكان لە ئەنجامى تاوسەندنى چەوساندنەودا بەرەو جۆرئىك لە پەرگىرى دەرۇن و سەرنج لە كۆمەلە خالىكى زۆر ورد دەدەن و بە يەكئىك لە نیشانەكانى چەوساندنەو لە قەلەمى دەدەن. بزاقى رادىكال و پاشان پەرگىر (شمولى، افراطى) ى فېمىنىزم، ئانارشىزم و كۆمۆنىزم لە لاينە تىۋرئىيەكەياندا سەرنجيان بۆ رەخنەى زمانەوانى راکىشاو و تىماكانى نىرسالاربيان لە نىو زماندا زەقوزۇپ كەردووەتەو و ئەم توخمانەى نىو زمانيان بە سەرچاوەى روانگەى ستەمكارانەى پياوسالارى و دىنسالارى لە جىهانى پىش مودىرنىتە و دوای مودىرنىتە لەقەلەم داو. هەلبەت لە بواری دەروونشيكارىيى زمان و كۆمەلناسىيى زماندا هەندى بەرەنجامى بەرچاويان و دەدەست هيناو كە شايانى هەلوەستە و سەرنجە؛ بەلام گشتگر كەردنى بەرەنجامەكان هەندى ئارىشەى ئافراندوون كە لىرەدا مەبەستە لە ئارىشەكان بدویم.

ئانارشىزم (Anarchism)

ئانارشى لە ريشەى يونانى Anarkia (بىسەرورەى) وەرگىراو، بەريان (گرايش، انتما) يكى سياسى - كۆمەلەتئىيە كە خوازيارى ئازادىيى تاكەكەس لە هەموو كۆتوبەند و سايسايى (قىمومت) و سەرورەيەكانە و خوازيارى سەرپنەو و بوونى پەنگراو (بالقو) و بەرنهيم (بالفعل) ى حكومەتەكانە. لاينەنگرانى ئەم تىۋرئىيە خوازيارى لە نىوچوونى هەر جۆرە دەولەتئىك و مرخيان لە ئەنجومەنە ئازادەكان و هاوكارىيى خۆبەخشانەى تاكەكەس و گروكان خۆش كەردووە و دەيانهوى ئەم شىۋە بەرپووەبردنە لەجىي دەولەت دابنن. واتە جۆرئىك خۆبەرپووەبەريى كۆمەلگە لە لاينە كۆمەلگەو.

زۆر كەس ريشەى ئانارشىزم دەبەنەو سەر فەلسەفەى يونان و بەتايبەتى رېبازى كەلبىيەكان (cynics).

سپن پۇل يەكئىك لە ناودارترينى يارانى مەسىح لەمەر پىيوستىيى هەبوونى دەولەت و خۆبەدووگرتن لە دزايەتئىي دەولەت لە نىوەى يەكەمى سەدەى يەكەمى زايىنى وەهاى گوت: «ئەمە گوناھەكانى خەلكن كە خوداى ناچار بەو كەرد تا بەسەرياندا فەرمانرەوايى بكات. دەسەلات و فەرمانرەوايى، گوپرايەلىيى گەرەكە و هەلگەرەنەو لىي، هەلگەرەنەو لە دەزگای دادى يەزدانىيە»^[۱]. «گوناھ» و «گوناھى يەكەمىن»، چەمكىكە كە

لە تەوهرى فېمىنىزمدا دەخرىتە بەرباس. رەنگە لەمە زياتر باسكەردنى پىناسەى ئانارشىزم، درىژدادرئىيەكى ناپىيوست بىت؛ ئەوئى لىرە بە گرنكى دەزانم ئەوئىيە كە دزايەتئىي دەولەت يان دەسەلات و دامەزراوەكانى فەرمانرەوايى لە سۇنگەبەكى ئازادىخوازانەو سەرچاوەى گرتووە كە هەلبەت جىگرەووەكەى تا ئىستە نەيتوانىو تاقىكەردنەوئىيەكى باشمان نىشان بەت. گوتەكەى سپن پۇل، خالىكى گرنگمان بۇ روون دەكاتەو كە ئەوئىش وەك ئەوئىيە پىمان بلىت ئەركى دەولەت پاراستنى دادى يەزدانىيە. ئەمە لە فەلسەفەى سياسىيى سەدەكانى ئاقىندا بەزەقى دەبىنن و ئەگەر بىروبوچوونە سياسىيەكانى ئوگوستىنوس و تۇماس ئەكوبناس بخوئىنەو، شوئىنپىيى بۇچوونەكەى سپن پۇل بە زەقى دەبىنن. بەهەر حال لە خۆرەلات و لە فەرەنگى سياسىيى خەلافەتى ئىسلامىدا، ئەركى دەولەت جىبەجىكەردنى فەرمانەكانى خودا بوو و بەختەوئىيى تاكەكەس لە چوارچىۋەى دەر كەوتى دادى يەزدانى لە دەولەتدا راقە كراو. واتە ئەمە ريشەكانى دىنسالارن كە بە زەقى لە شەرىعەتدا دەرەكەون و هەم ئانارشىستەكان و هەم

فیمینیسته‌کان را و بوچوونی هاوبه‌شیان هه‌یه و هه‌ردووک له‌ته‌ک ئەم دامه‌زراوه‌یه‌دا له‌کێشه‌دان. تهنانه‌ت پاش سیکۆلاریزه‌بوونی ده‌وله‌تان، شوینی و زناک (trace) ی دین به‌ته‌واوه‌تی له‌ژبانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌ر ده‌بینری؛ ئەوه‌ ئەو شته‌یه‌که‌ فیمینیسته‌کان له‌ره‌گه‌زی پیاو‌دا - وه‌ک ده‌سه‌لاتداری ره‌های نیو میژوو - ده‌بینن و له‌گه‌لیدا نا‌کوکن.

ئانارشیسته‌کان، هه‌میشه‌ سه‌رنجیان له‌و هیرارشیه‌ داوه‌ که‌ به‌ «زنجیره‌په‌یه‌کی بایه‌خدانان» له‌ چوارچێوه‌ی «ئاین - ده‌وله‌ت» به‌ درێزایی میژوو له‌ ئارادا بووه‌ و سیسته‌می بایه‌خه‌کانی له‌ چوارچێوه‌ ره‌وشتییه‌کاندا په‌ستاندوو؛ ئەمه‌ که‌ «ده‌وله‌ت» له‌ سروشتی خۆیدا چه‌وسینه‌ره‌» رێژه‌یه‌ک له‌ راستیی تیدا‌یه. چونکه‌ «ده‌سه‌لات له‌ سروشتی خۆیدا چه‌وسینه‌ره‌». هه‌لبه‌ت «شیرازه‌/ ته‌کووزی (نظم)» به‌ زنجیره‌په‌یه‌ی بایه‌خه‌کانه‌وه، له‌ خۆی‌ندا رێسا و یاساکان له‌ پرۆسه‌یه‌کی «مانابه‌خشین» دا داده‌رێژن و پرۆسه‌یه‌ک له‌ «ئافران‌دی هه‌قیقه‌ت» وه‌رێ ده‌خه‌ن که‌ بیروه‌وشی ئاده‌میزاد وه‌ها له‌ که‌سته‌ک ده‌دن که‌ بێجگه‌ له‌ چوارچێوه‌ی ده‌وله‌تدا «هه‌قیقه‌ت» خۆی ده‌رنا‌خات؛ چونکه‌ «ده‌وله‌ت» ته‌نیا سیسته‌میک له‌ به‌رێوه‌بردن نییه‌، به‌لکوو «کارگه‌یه‌کی مرۆقسازی» یه‌.

ئهمه‌ که‌ ده‌وله‌ت مرۆفیککی ده‌زگایی و ده‌سته‌مۆ و ملکه‌چ دروست ده‌کات، باوه‌ری ئانارشیسته‌کانه‌ و سه‌رچاوه‌ هه‌زریه‌کانی ئەم باوه‌ره‌ له‌ رافه‌ی ده‌قه‌کانی «رۆسو» و «نیچه‌» دا به‌دیده‌کرین. بۆیه‌ ده‌لێم «رافه‌ی ده‌قه‌کان»؛ چونکه‌ رافه‌ی نیشانه‌ناسانه‌ی ئەو ده‌قانه‌ وه‌ها توانستیکیان هه‌یه‌ ببن به‌ بنه‌مای وه‌ها باوه‌رائیک. «په‌یمانی کۆمه‌لایه‌تی» ی رۆسو، به‌ره‌نگاری «لیشیا‌سان» ی هۆبزه‌ ده‌بێته‌وه‌ و بێچمی ده‌وله‌ت ده‌گورێت. ئەوه‌ له‌ کاتی‌کدا‌یه‌ ئەوه‌ی به‌ دلێ رۆسو‌یه‌ «ئازادیه‌ له‌ سروشتدا»؛

به‌لام خۆ ناتوانین پێش به‌ ره‌وتی گه‌شه‌ی ژیار بگرین و پالنه‌ره‌ «خۆیه‌کی (ذاتی)» و بابه‌تییه‌کانی مرۆف هه‌میشه‌ به‌ره‌و ئاقاری گۆرانکاری ده‌چن و دروستکردنی «ده‌سه‌لات» و «ده‌وله‌ت» وه‌ک ناچاریه‌کی میژوویی وه‌ک بلێی له‌ چاره‌ی مرۆفدا نووسراوه‌. بۆیه‌ جیهانی «ئیمیل» و «په‌یمانی کۆمه‌لایه‌تی» ئیجگار جیاوازن. به‌لام ئاشکرایه‌ ئەوه‌ی سروشتی ده‌وله‌تان ده‌گورێت «ده‌ستور» و «یاساکان» ن و له‌م سۆنگه‌یه‌وه‌ ئاشکرایه‌ به‌ له‌به‌رچاوه‌گرتنی «که‌تواری ژیار» و نه‌گه‌رانه‌وه‌ بۆ خالی سفر که‌ هه‌مان دۆخی سروشتیه‌ - «شه‌ری هه‌مووان به‌ دژی هه‌مووان - هۆبزه‌» - رۆسو لانیکه‌م چاره‌سه‌ره‌که‌ له‌ «په‌یمانی کۆمه‌لایه‌تی» دا ده‌بینیته‌وه‌. به‌لام ناتوانین بێژین هه‌زی سیاسی رۆسو یان رۆسو یه‌که‌م، ئیلهامی ئانارشیسته‌کان نه‌بووه‌.

«نیچه‌» له‌ ره‌خنه‌ئاژنکردنی مودێرنیته‌ و دامه‌زراوه‌کانیدا توندتره‌؛ چونکه‌ سه‌رده‌مه‌که‌ی هاوکانه‌ له‌ گه‌ل به‌هه‌یزبوونی ده‌وله‌ت - نه‌ته‌وه‌ ئه‌ورووپایه‌یه‌کان و نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌ ده‌وله‌تی سیکۆلار وه‌ک خودایه‌کی سه‌رزه‌مین و دا‌براو له‌ «سروشی یه‌زدانی» ده‌بینرێت. هه‌لبه‌ت دیاره‌ که‌ ئایدیۆلۆژیایکانی ناسیونالیزم، راسیزم و فاشیزم، مارکسیزم و بیروبو‌چوونه‌ لیبرالییه‌کانیش - له‌ جیهانی ئەنگلۆساکسوندا - به‌ره‌به‌ره‌ هه‌له‌کانیان ده‌ستنیشان و جیا ده‌کرده‌وه‌ و فه‌لسه‌فه‌ی سیاسیه‌یش به‌ره‌به‌ره‌ ره‌گه‌کانی له‌ خاکدا داده‌کوتا و به‌ریانی خۆی وه‌ک لقیکی جیاواز له‌ ئیپیستمۆلۆژیای جیا ده‌کرده‌وه‌.

ئهمانه‌ له‌ دیدی ره‌خنه‌یی نیچه‌وه‌ که‌ دامه‌زراوه‌ مودێرنه‌کانی وه‌ک کارگه‌یه‌کی «یه‌کسانسازی» ده‌بینی - دیاره‌ ناتوانین بلێین ئاراسته‌ی ره‌خنه‌که‌ی نیچه‌ به‌ستی‌نکی دیمۆکراتیکی هه‌یه‌ - هه‌وی‌نی ره‌خنه‌ی ئانارشیستین و له‌و‌یشه‌وه‌ ده‌توانی شۆپازۆی ره‌خنه‌ی زمانی بکه‌ین.

سێ چه مکی گرنگی «هێژایه تی» (فضیلت)، «ههقیقهت» و «دادپهروه ری» له فهلسهفه ی سیاسیی ئەفلاتووندا بێگه به کی به هێزیان ههیه و ده رکهوتی تهسه لی ئەم سێ چه مکه له یۆتۆپیادا، ئامانجی مرۆف که بریتیه له «بهخته وه ری» وه دی ده هیئن. من، بۆیه له روانگه ی نیچه وه، به ره و روانگه ی ئانارشیهسته کان رێگه ی به لگه هێنانه وه که ده گرمه بهر چونکه پیم وایه دامه زراوه کانی ده وله تی مودیرن له رێگه ی به خشی نی «ره وایی» (مشروعیت) ره وشتیه وه، نه ته وه یان خه لک قایل ده کن هه بوونی ئەم سێ چه مکه له «ده ولت» دا ده رده که و ی و هه سته کردن به «سهروه ری»، «ئازادی» له گه ل خۆیدا ده هیئت و «بهخته وه ری» یش هه مان ئازادیه؛ هه لبه ت وه ک پێشدا وه ریه ک ئەمه باس ده که م، چونکه هه سته کردن به ئازادی له لایه ن کۆمه لانی خه لکه وه، ره نگه هه یج پێوه ندیه کی به تیگه یشتن له و سێ چه مکه وه نه ب. چێژی «خۆش بژیوی» لای خه لک زیاتر ده توانی هه سته «بهخته وه ری» بژیوی و «ئازادی» مانایه کی سر که که ته نیا له چوار چێوه ی سیسته مدا پێناسه ده کریت و ریککه وتن له سه ر ماناکانی ئاسته مه.

نیچه ده پرسیت: «که و ابو وه ههقیقهت چیه؟ سوپایه کی بزوا و له میتافۆره کان، خوازه ره هاکان و چه شنه کانی به راورد به خودی مرۆبی، به کورتی: کۆمه له یه ک له پێوه ندیه مرۆبیه کان که به شیوه یه کی شاعیرانه و دوانه رانه (ریتۆریک، خطابی) چه ندین و چه ندان جار گۆردراون و ریزبه ندی کراون و هه نووکه له پاش به کاره ی نانی دوورد رێژ و به رده وام، له دیدی مرۆفه کانه وه ههقیقهت وه ک بابه تیکه نه گۆر و یاسایی و شایان و پێویستی به یه وه یلێکردن خۆی ده نوینی. راستیه ی کان کۆمه له ساویر (وهم) یکن که ئیمه له بیرمان چوو هه ئوانه ساویره کی (وه می) ن. میتافۆرانیکن که به هۆی زۆر به کارهاته وه

سوا و له وزه که و توون، وه کو نه و دراوه کانزاییانه ی نه خش و نیگاریان هه لیزر کاوه و ئیدی وه ک پاتۆریکی کانزایی له قه له م ده درین نه ک دراویکی فه رمی»^{۱۲}.

ئهم په ره گرافه ده توانی بیه ته هه وینیکه گه وه ری ره خنه له دامه زراوه ی ده وله تی مودیرن له روانگه ی ئانارشیهسته کانه وه، هه ر به و شیوه یه ی که بووه ته ئیلهامی ره خنه ی پۆست مودیرنیهسته کان له رافه و ره خنه ی ههقیقه تی به دامه زراوه کراوی مودیرنیه ته. هێزی گه وه ری زمان له وه ی که خوازه یه ک بو ههقیقه تیک وه ربگۆریت و ده رخوا ردی کۆمه لانی خه لکی بدات، ده سه که لایه کی باشی ره خنه یه و هه لبه ت مایه ی تیرامانه و به ئاسانی ناتوانین ره خنه ی نیچه یی له چه مکه ئەفلاتوونیه کان پشتگۆی به خه ی و هێزی و یژمان (گوتار، دیسکۆرس) ی ئانارشیهسته کانی ش ره نگه له م ده راوه وه سه رچاوه ی گرتبیت، هه رچه ند ئاسان نییه نیچه به ئانارشیه ست له قه له م بدین، ته نیا له به ره وه ی هیشتا نازانین «که له مرۆف» (ئیرمانش / ایرناسان) ه کی، له چ سیسته میکی سیاسیدا جی ده بیه ته وه.

ئه گه ر «ههقیقهت»، میتافۆر و خوازه یه کی ره ها (مجاز مرسل) بیت، ئیدی ته نیا راگواستنی به سته ین له ئارادایه نه ک سه رچاوه یه کی میتافیزیکی یان هه ر شتیکی دیکه. چونکه ئه گه ر «ههقیقهت» مرۆف کرد بیت، که ابو و زمان کرده و له و رووه وه باسکردن له «ههقیقهت» وه ک پیدراویک له ده ره وه ی ئاوه زی مرۆف یان دیتیرمینیمیکه لۆژیکی یان به لگه نه ویست (ئه کسپۆم، بدیهه)، سه روشتی سه رچاوه ی «ره وایی» ش ده گۆریت. هه رچه ند ئەمه ده بیه ته مایه ی «سیکۆلاریزه کردنی ده ولت»، له گه ل ئەه وه شدا «ههقیقهت» بو به ره مه ی «په یمان / گریبه ست (عقد، قرداد) وه رده گۆریت. هه رچه ند ئامانجی نیچه، له م

به‌لگه‌هینانه‌وه‌یه‌ی مندا جیی نابیته‌وه، به‌لام له‌و باوه‌ره‌دام «ئانارشیسسته‌کان» ده‌توانن ئاخیزگه‌ی یه‌زدانی یان میتافیزیکی ده‌ولت به‌نه‌ ژیر پرسیار. دیاره‌ دارمانی بونیادی هه‌قیقه‌تی میتافیزیکی یان هه‌قیقه‌تی یه‌زدانی، خو‌به‌خو‌ سروشتی پیناسه‌ی هه‌ردووک چه‌مکی «هیزایه‌تی» و «دادپه‌روه‌ری» ده‌گورپت. ئه‌مه‌ که «دادی یه‌زدانی» له‌ یه‌زداناسیی مه‌سیحیدا ته‌نیا له‌ چوارچیه‌ی ده‌وله‌تدا ده‌شی بیته‌ دی و هیزایه‌تی مروی ئیماندار له‌ چوارچیه‌ی «هه‌قیقه‌تی یه‌زدانی» - که له‌ ده‌وله‌تدا دیته‌ دی - به‌ رووخانی ئاخیزگه‌ی هه‌قیقه‌ت، به‌تیکرا‌ دهرمی. خو‌ ئه‌گه‌ر بتوانین ئه‌م پرۆسه‌یه‌ له‌مه‌ر «ده‌وله‌تی یه‌زدانی/ دینی» به‌رینه‌ پیش، هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ش ده‌توانین ئه‌م ره‌خنه‌یه‌ له‌مه‌ر «ده‌وله‌تی سیکولار» به‌رینه‌ پیش و ته‌نانه‌ت ده‌شتوانین وه‌ک شمشیری دیمۆکلیس، هه‌قیقه‌تی ئانارشیسسته‌کانیشی پی‌ ببه‌رینه‌وه، مه‌گه‌ر ئه‌وه‌ی که ئانارشیسسته‌کان دروشمی هه‌چ هه‌قیقه‌تیک هه‌لنه‌گرن! جا له‌و ده‌مه‌دا ته‌نیا شتیک که ده‌مینیته‌وه، گه‌رانه‌وه‌ بو‌ دۆخی سروشتیه‌، واته‌ هه‌ر ئه‌و ویتسته‌یه‌ی که «هۆبژ» ره‌خنه‌ی لی‌ ده‌گرت!

لای ئانارشیسسته‌کان ره‌خنه‌ی زمانی روو له‌و سیسته‌مه‌ چه‌مکیه‌ ده‌کات که زنجیره‌پله‌ی ده‌سه‌لات له‌ ده‌وله‌تدا له‌ رینگه‌ی زمانه‌وه‌ ده‌یسه‌پینج. نیشانه‌دارکردن له «هیرارشی» دا، هاو‌پیناوی‌ به‌پیرۆزکردن» ه. بۆیه‌ بانگه‌شه‌کردن بو‌ «سپینه‌وه‌ی پیرۆزی» له‌ زمان، دامالینی به‌شیک له‌ نیشانه‌یه‌ که به‌شیوه‌یه‌کی په‌نامه‌کی (ضمنی) یا تینیچراو (تلویحی) له‌ مانای وشه‌دا ئاخراوه. بو‌ نموونه «کاهینی په‌رستگه‌» به‌ده‌ر له‌وه‌ی کیه‌، «ئاخله‌ی پیرۆزی» به‌ ده‌وریدا کیشراوه، نه‌ک له‌به‌ر خو‌ی، به‌لکوو له‌به‌ر شوپنه‌که‌ی. له‌و ده‌مه‌دا لیدان له‌ مانای

«په‌رستگه‌» جی پینی کاهین له‌ق ده‌کات. چونکه «هه‌لگری هه‌قیقه‌ت» نیشانه‌یه‌کی جوولاره‌ و نیشانه‌گورکی سیسته‌مه‌که‌ تیک نادات، به‌لام لیدان له «شوینی پیرۆز» سه‌قامگیری سیسته‌مه‌که‌ تیک ده‌دات - یان له‌ روانگه‌ی ئانارشیسسته‌کانه‌وه‌ تیکی ده‌دات - . به‌لام ده‌ره‌هه‌ستیتی (ذهنیت) مانا له‌ ده‌رکه‌وتی به‌ره‌هه‌سته‌کی (تجلی عینی) به‌هیزتره‌. بینینی مانای سیسته‌ماتیزه‌کراو وه‌ک سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی «هه‌لاواردن» و «چه‌وساندنه‌وه‌» و هتد، ره‌نگه‌ ئه‌و هه‌له‌یه‌ بیت که ده‌کری ئانارشیسستیک تووشی بی. ئه‌مه‌ که مانایه‌ک به‌ دریزایی میژوو ره‌گی له‌ بیروه‌ری کو‌مه‌لگه‌یه‌کدا داکوتاوه، هیزه‌که‌ی ته‌نیا له‌ چوارچیه‌ی دامه‌زراوه‌کاندا وه‌ده‌ست ناهینیت، هه‌رچه‌ند دامه‌زراوه‌کان ده‌توانن له‌ ئه‌نجامی به‌کارهینانی به‌رده‌وامی ئه‌و مانایه‌وه‌ وا له‌ کو‌مه‌لانی خه‌لک بکه‌ن که خوو به‌ ماناکه‌وه‌ بگرن و به‌م شیوه‌یه‌ مانا ده‌توانی تاوده‌روه‌ی «هه‌قیقه‌ت» ی به‌دامه‌زراوه‌کراو بیت. به‌لام ئه‌گه‌ر بروامان به «ماناکیشه‌کی» (تداعی معانی) هه‌بیت، بو‌مان ده‌رده‌که‌وی پیش ئه‌وه‌ی هیرارشی بتوانی ئه‌و مانایه‌ بنبه‌ست و دامه‌زراوه‌یی بکات، «فه‌ره‌نگ» به‌ستینه‌که‌ی بو‌ ره‌خساندوه‌ و ئه‌زموونی کردوه‌ و ئه‌گه‌ر «هه‌لاواردن» یک له‌ ماناکه‌دا هه‌بیت، ئه‌و هه‌لاواردنه «توانست» یکه‌ که هیرارشیی ده‌سه‌لات توانویه‌تی بیقوزیته‌وه‌ نه‌ک دروستی بکات. ئه‌مه «هه‌قیقه‌ت» ه‌که‌ نییه‌ که «هه‌لاوارن» ه‌که‌ی ره‌خساندوه‌، به‌لکوو ئه‌وه «هه‌لاواردن» ه‌که‌یه‌ که بووه‌ته‌ ده‌سمایه‌ی «هه‌قیقه‌ت». هه‌ر بۆیه‌ پی‌م وایه‌ دزایه‌تی مانای هه‌قیقه‌تی ده‌وله‌ت لای ئانارشیسسته‌کان، سونگه‌ و ئاراسته‌یه‌کی هه‌له‌ی گرتوه‌ته‌ پیش و ئه‌مه‌ که بیژین سیسته‌می هه‌قیقه‌تی ده‌وله‌تی، هه‌لاواردنی ره‌خساندوه‌ بیمانایه‌؛ چونکه سیسته‌می مانایی کو‌مه‌لگه‌، توانسته‌ مانایه‌کانی، له‌

کيلگه‌ی مانايي خويدا به‌رهه‌م هيناون و کاري ده‌ولت نه‌ويه که ماناکان «ده‌سچن» بکات و به جوریک له جوره‌کان، کومه‌لگه بتواني نه‌و مانا ده‌سچنکراوه به «هه‌قیقه‌ت» له‌قه‌لم بدات. له‌م سونگه‌یه‌وه «ره‌مزپه‌رژان» له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌و پيش‌خانه‌ه‌ره‌ه‌نگی - کومه‌لايه‌تیه‌ی زمان راده‌په‌رینری که پاش‌خانه‌ه‌ی «هه‌لاواردنی کومه‌لايه‌تی» به و خودی کومه‌لگه به‌ره‌ه‌می ده‌هینیت و «ده‌ولت» ماناکان ده‌سچن ده‌کات؛ چونکه نه‌گه‌ر ده‌ولت له‌ ده‌روه‌ی «مانای نه‌زمونکرای کومه‌لايه‌تی» هه‌قیقه‌تی خوی به‌ره‌ه‌م به‌هینیت، نه‌ تیگه‌یشتن و نه‌ گورپه‌ایلی و نه‌ ملکه‌چی و به‌ریان بۆ ده‌ولت سه‌ر ناگریت، له‌به‌ر نه‌وه‌ی کومه‌لگه ماناکانی کيلگه‌که نانا‌سیت‌ه‌وه، ئیدی چۆن بتواني په‌یره‌وی بکات. ته‌نانه‌ت له‌نیو سه‌پاندنیشدا «ره‌وایی»ی سه‌پاندنه‌که له‌ مانای «په‌نامه‌کی» و «تیی‌چراو»دا خوی ده‌رده‌خات. مه‌حاله مانایه‌ک به‌سه‌پینی که هه‌مووان لئی تینه‌گه‌ن و پنی قایل بن، چونکه خه‌لک بۆ قایل‌بوون ییوستی به‌هه‌له‌ینجانه تا بتواني «پاساو» بۆ ملکه‌چیبه‌ه‌ی به‌هینیت‌ه‌وه و «ویژدان»ی رازی بکات؛ بۆیه ته‌نانه‌ت ده‌ولتی سه‌ته‌مکاریش ده‌بی له‌ مانای په‌نامه‌کی و تیی‌چراو تیبگات تا بتواني «ویژدانی کومه‌لگه» کۆنترۆل بکات. له‌و با‌وه‌ره‌دام به‌دینه‌کردنی نه‌مه به‌تایبه‌تی له‌ لایه‌ن نه‌نارشیه‌سته‌کان و به‌شیه‌یه‌ک له‌ شیه‌یه‌کان له‌ لایه‌ن فیمینیه‌سته‌کان وای کردوه له‌و دیتیرمینیزمه‌ه‌ره‌ه‌نگیه‌ی بارگاو‌یکردنی ماناکان تینه‌گه‌ن و هه‌میشه‌ سه‌یره له‌ «ده‌ستور» و «یاساکان» بگرن و «ده‌ولت» به‌ سه‌ره‌چاوه‌ی سه‌ره‌کی «سه‌ته‌مکاری» بزائن، نه‌وه له‌کاتیکدايه نه‌گه‌ر «فه‌ره‌ه‌نگ» نه‌و سه‌ته‌مکاریبه‌ی به‌ شیه‌یه‌کی تیی‌چراو تیدا نه‌بی‌ت، یاساش ناتواني «ره‌وایی»ی پی بدات. ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر له‌ نیوان «دینی کومه‌لايه‌تی» و «دینی ده‌ولتی»دا

گه‌رای «هه‌لاواردن چه‌شنی دادپه‌روه‌ری» نه‌رپه‌رژابیت، دیسان مه‌حاله «ره‌وایی» به‌شیه‌یه‌ک له‌ شیه‌یه‌کان فرچک بگریت. ره‌وتی دیموکراتیزه‌بوونی کومه‌لگه‌کان، ره‌وتیک نییه ده‌ولت به‌ته‌نیا به‌ره‌ه‌می به‌هینیت، به‌لکوو جوول‌ه‌ی نیوه‌کی جفاکه که له‌ نه‌جی «رۆشنگه‌ری» له «ده‌ولت»دا ره‌نگ ده‌داته‌وه و نه‌مه پیه‌ندیبه‌کی دیالکتیکیه. به‌لام خۆش‌خه‌یالیبه نه‌گه‌ر بیژین ده‌توانین به‌ته‌واوه‌تی زمان له‌ ماناکانی «هه‌لاواردن» بتارینین، ته‌نیا به‌و پاساوه‌ی که هه‌وینی «چه‌وساندنه‌وه»یه. به‌تایبه‌تی نه‌مه نه‌و شته‌یه که فیمینیه‌سته‌کانی تووشی جوریک له‌ کاردانه‌وه‌ی هیه‌ستریک کردوه. ره‌نگه جیاوازیبه‌ک که له‌ پیه‌ندی به‌ ره‌خه‌ی زمانی له‌نیوان «ئانارشیه‌سته‌کان» و «فیمینیه‌سته‌کان»دا هه‌بی‌ت جیاوازیبه له «هه‌لاواردنی زمانی له‌ ده‌سه‌لات» و «هه‌لاواردنی زمانی له‌ مافدا». ره‌خه له‌ پیه‌ندیبه نیشانه‌ناسانه‌کانی زمان له‌نیو ئوتۆریتی و سه‌پاندنی جوریک له‌ بالاده‌ستی مانایی پیه‌ندی‌دار به‌ میتافیزیکی و دین - که له‌ زماندا ره‌نگ ده‌داته‌وه - لای ئانارشیه‌سته‌کان گرنگتره؛ هه‌ر بۆیه مه‌به‌ستی به‌نده له‌ باسوخواسی «هه‌قیقه‌ت» و «به‌ره‌مه‌ینانی هه‌قیقه‌ت» له «ده‌سه‌لات»دا به‌شیه‌یه‌ی هه‌ره‌می که زنجیره‌پله‌یه‌کی ستوونی باه‌خه‌کان بونیاد ده‌نی، نه‌وه بوو که نیشان به‌دین به‌ بروای ئانارشیه‌سته‌کان سه‌ره‌چاوه‌ی «هه‌لاواردن» له ده‌وله‌تدایه و زمان له‌ به‌ره‌مه‌ینانی نه‌م «هه‌لاواردن»دا یارمه‌تیده‌ری سه‌ره‌کیه. هه‌رچه‌ند من پیموایه، «هه‌لاواردن» له‌ سروشتی زماندا چه‌شنی «مه‌ودادانان» ده‌رده‌که‌وی و «هه‌لاواردن» ناویکه که له‌ پیه‌ندیبه کومه‌لايه‌تی - سیاسیه‌کاندا له‌به‌رته‌وه‌ی ده‌ره‌کوتی به‌ره‌سته‌کی (عینی) ی هه‌یه، به‌کاری ده‌هینین. بۆیه ده‌توانین بیژین «مه‌ودادانان» هه‌وینی «هه‌لاواردن»ه.

به لّام نه گهر» مهودادانان» به «هه لاواردن» بزانی، راسته و خو زمانمان وهک سهرچاوهی «بایه خدانان» له قه لّم داوه و ئه مهش رهنگه دروست نه بیت و تنیا که سیکی رادیکال ده توانی وها داوه ریهک بکات. بو نمونه:

رستهی «مهودادانان له نیوان ...» له گه لّ «هه لاواردن له ...» جیاوازیه کی تیدایه که ده بی له بهرچا و بگیردیت. ئه گهر بلین «شیر هه وینی سهره کی ماسته» ئه مه بهو مانایه نییه که «شیر هه مان ماسته!» پیوسته ئه مه زیاتر روون بکه مهوه.

جیگور کئی مانایی، له گه لّ خویدا باریکی مانایی ده هینیت که جیاوازه لهو مانایانه کی ئیمه ده توانین لیوهی هه لکرین. بارکردنی مانا پرۆسه یه کی ئه نقهسته که هه ندی جار مه بهستی گشتگیر کردنه و «گشتگیر کردن» سه پاندنی جوړیک له «داوه ری» یه و داوه ریهی مانایی، ده بیته مایه ی نرخاندنی رهوشتی نهک تنیا له بهرئه وهی خودی مانای وشه هه لگریه تی، به لکوو به مانایه ک بارکراوه که پیش زمینه ی داوه ریه که که به ئه نقهست، به تمای ماناگور کیه که له پیناوانانی مانایه کی راقه یی له جیی مانایه کی بنجی. دیاره «مانای بنجی» خوی مانایه کی راقه ییبه و ماناگور کیهی ئه م مانایه ده توانین به «راقه ی راقه کان» له قه لّم بدین که ده کرئ مه به ستمان به راوه ژوو کردنه وه یان گورینی» ریککه و تینیکی مانایی» بیت. واته «ئانارشیست» یان «فیمینست» ده توانی مانا هیرارشییه کانی ده ولت وها بختاره وو که گوايه سیخناخن به «سته م». له گه لّ ئه وهی «پیش داوه ری» و «داوه ری» ده کرئ «سته م» له گه لّ خویاندا بهینن، به لّام به هیچ شیوه یه ک ناتوانین ده سته به ری ئه وه بکه ین که له ده روه و نیوه وهی «هیرارشی»، «سته م» بسرینه وه، چونکه ناتوانین «داوه ری» نه که ین، هه لّ بهت «سرینه وهی سته م» - به گویره ی هیرمینوتیکی گادامیر - مه حاله

و نه گهر مه به ستمان ئه وه بیت جیگرمه کانی دیکه ی ده ولت ده توانن «دادپه روه ری» وه دی بهینن، ده بی پیش هه موو شتیک ئه و «هیرارشیی مانایی» یه که گوايه هه وینی سته م و سته مکارییه بسرینه وه؛ پرساریک که دپته پیش ئه مه یه: چ ده سه لاتییک ده توانی به بی هیرارشی له ئارادا بیت؟

ده گه رپینه وه بو شیکردنه وهی ماناکانی «مهودادانان» و «هه لاواردن».

خالّی هاوبه شی نیوان «مهودادانان» و «هه لاواردن» بریتیه له «جیاکردنه وه». مهودا هه میشه هه یه، به شیوه یه کی سروشتی وهک دیارده بهرچا ده که ویت. به بی مهودا هیچ شتیک نانسریته وه و ئامانجمان له «مهودادانان» جیاکردنه وه یه له پیناواناسیندا. جیاوازیه کان له بیجم، قه باره، بارستایی، گهوشین (خصوصیت)... هه تد له مهوداداناندا ده بینرین و ده رفه تی یه کسان هه یه که هه موویان بینین، بهو شیوه یه ی که هه ن؛ به بی ئه وهی بیانرخینن.

خالّی هاوبه شی «مهودادانان» و «هه لاواردن» جیاکردنه وه یه. به لّام مانایه که له هه لاواردن (هه لّواردن) دا هه یه له مانای جیاکردنه وه واوه تره. ئامانجی «هه لاواردن» ناسین نییه، ئه و کهس یان شته ی هه لمان بواردوه، له باره یه وه «داوه ری» مان کردوه و نرخاندوه مانه. له «هه لاواردن» دا «هه لّواردن» هه یه و له مهوداداناندا «داوه ری» و «هه لّواردن» نییه. له «مهودادانان» دا ئه گهر «جیاکردنه وه» نه بیت، «ناسین» و «ناسینه وه» نارخسین. ئه گهر ئیمه «جیاکردنه وه» بکه ین به خالی هاوبه ش بو سه پاندنی لوژیکی «هاوواتایی»، ئه مه «بارکردنی مانایی» یه و ترازاندنی به سستینه. جا ئه گهر ئیمه بمانه وئ تنیا له بهرئه وهی «هه قیقه ت»، «هینزایه تی»، «دادپه روه ری» له چوار چیوهی «هیرارشی» دا نه هیلین و بلین ئه م مانایانه ده کرئ له ده روه ی «هیرارشی» دا

یه کسانیی ژن و پیاو له بواره هه مه چه شنه
فه ره هنگی، کومه لایه تی، ئابووری و
سیاسییه کان بووه و خواز یاری له نیوچوونی
هه ره جوړه «هه لاواردن»، سووکساری و
سووکایه تی به ژنان له کومه لگه دایه.

بزووتنه وهی نوئی و روو له گه شهی
لایه نگری له مافه کانی ژنان له رهوته
فیمینیسیتییه کانی ده یه ۱۹۶۰ی ئامریکای
که رتی باکوور ره گی داکوتاهه. هه لیهت پیش
ئه وهش، ده توانی له بهر هه مه کانی هه ندی
له نووسهران و تیورییه رژیناندا، بهر یانه
فیمینیسیتییه کان به دی بکه ی. که سانیک
وهک «ئه لکساندرا کولفتنای» (۱۸۷۲ -
۱۹۵۲) به لکشه فیکو رووسی، که تیوری
«فیمینیزمی پرولیتاری» ی له پاش شوړشی
ئوکتوبه ری ۱۹۱۷ له رووسیا هی نایه کایه وه
و داوای رزگاریی ژنانی له کو توبه ندی
سه پینراوی پیاوان کرد. ئه وه به نووسینی
کتیبی «ئه فینی سور» داوای هه لوه شانه وهی
هاوسه ریتی و خیزانی کرد. کولفتنای
رزگاریی ژنانی له گره وی شوړشی پرولیتاریدا
ده زانی و له و باوه ردا بوو که پاش شوړش
ده بی «شوړشیکو ره گه زی» بیته ئاروه. ئه م
بیروباوه ره ره گه مای بیروبوچوونی په رگری
فیمینیسیتی پیوه دیاره که له بواره کانی
دیکه ی وهک «ره خنه ی فیمینیسیتی زمان»
که بابه تی وتاره که مانه ره نگی داوه ته وه.

دیاردی ره گه زی تی هه م له لایه ن
زمانناسانی فیمینیسیت و هه م زمانناسانی
دهر وهی ئه م ره وته هه میشه به کیک له
باسوخواسه گه رمه کانه. توپزینه وه له باره ی
بنده سستی ژنان له قوژبنه کانی زمان،
شوړقه و بهر هه روو بوونه وهی که لکه له ی ئه م
زمانناسانه یه. ئه مه که بوچی «هه لاواردنی
ره گه زی» هیه و بو به و توخیه له زماندا
ره نگ ده داته وه، پرسیاریکه تا ئیستاش
به ته واوه تی هه موو لایه نه کانی ولام
نه دراونه ته وه. وهک بلیی «هه لاواردن» له

مانایان هه بیته، وهک ئه وه یه مانای «هیز» و
«ده سه لات» مان چه واشه کرد بچ. چونکه ئه م
مانا میتافیزیکیان، ته نیا له «هیرارشی» دا
سیسته میکی نرخاندنی ره وشتی بهر هه م
ده هینن. پرسیاره که ئه مه یه: ئاخو ئانارشیست
به دارماندی ئه م هیرارشییه چ سیسته میکی
نرخاندنی ره وشتی بهر هه م ده هینیت که؛

یه که م: شیرازه به ک هه بیته که
هیرارشیی نه بیته و سیسته میکی نرخاندنی
ره وشتییشی تیدا بگونجینن و بتوانن ناوی
سیسته می لی بنین.

دوو هه م: چوون ده توانن ره وایی به
سیسته میک به دین که بو به دیه پینانی
داد په ره وی، تیکرای ئه و مانایانه ی بارگای
به «هه لاواردن» و «سته م» ن و به شیکیان
«ره گه زی»، به راوه ژوو بکاته وه و شیرازه یه کی
زمانی پیکه وه بیته که به دهر له وه هیرارشییه
بیته که تیدا هه زاران ساله پیوه ندیه کانی
هیز له نیو زماندا بنجی به ستوه.

ئه مانه نمونه ی ئه و کیشانه ن که
جیهان بینی ئانارشیستی له جیگورکینی
مانا کاند - که هه لگری نرخاندنی ره وشتن
و زهینی میژوویی مرؤف خووی پیوه گرتوون
و هیرارشیی ده ولته له ده ستوور و
یاسا کانیدا پیناسه ی کردوون - ده بی
سه رله نوئی دایان بریژته وه. من پیموایه ئه مه
که ئانارشیسته کان نه پانتوانی له بهر انبه ر
«هیرارشیی ده ولته» دا ماناسازییه کی
هاوته رب بکه ن که بتوانی فه ره نگ و
ژیاری مرؤبی و گهلانی چه وساوه ی دهستی
ده ولته رزگار بکات! ده گه ریته وه بو ئه وهی
که سیسته می هیز مؤنیک ماناسازیی زمان،
نتوانی به بی میکانیزمی «هه لاواردن» و
«هیرارشی» جیهانیک دیکه وینا بکات و
ره مزپه رژان و نیشانه ناسیی بو بکات.

فیمینیزم (Feminism)

فیمینیزم، بزووتنه وه یه که که خواز یاری

رۆحى زاماندايە و پىئوھندىيە ھىژمۇنىكەكانى «سەردەست» و «بندەست» لە رايەل و تەونە بىنراو و نەبىنراوھەكانى دارپشتەى «بكەرى - بەركارى» دا وەشپراوھ.

پىگەى زانستىيە بابەتى زمان و رەگەزىتى لە لقى زانستىيە زمانناسىيە كۆمەلایەتیدا. ئەم توپژىنەوانە لە سەدەى حەفدەيەمەوھ دەستیان پىن کردووھ و ھەندى گىرانەوھ لەم بارەيەوھ ھەن.

لە ھەندى زمانى گەلانى خۆولاتیدا ھەندى شپوھى بەكارھىنانى وشەيى و دەستەواژەيى ھەن كە تايبەت بە بەكارھىنانى يەككە لە رەگەزەكانن. «پياوان» ھەندى وشە و دەستەواژە بەكار دەھىنن كە ھەرچەند «ژنان» لە ماناكانيان تىدەگەن، لەگەل ئەوھشدا ھىچكات دەريانناپرن. ھەرورھە ھەندى پەيفى ژنانەش لە زماندا ئاخراون كە پياوان رىگە بە خۆيان نادەن ئەو وشانە بەكار بھينن. ئەم «ھەلاواردن» ھەخۆرسكە، رەنگە لە لاينەن زۆرىنەى خەلكەوھ بە «خۆرسك» لىك بدريتەوھ، بەلام فېمىنىستەكان ئەمە بە «خۆرسك» نازانن و بە پىچەوانەوھ پىئوھندىيە رەگەزىيە سەركوتكەرەكان، بە سەرچاوھى ئەم ھەلاواردنە دەزانن.

ناساندنى سى تىبۇرى

۱. تىبۇرى كەمايەسى

نوئىنەرى سەرەككى ئەم تىبۇرىيە «رۆبن لكۆف» ھ. ئەو لە كتیبى «زمان و پىگەى ژنان» جياوازىيە زمانىيە نيوان ژن و پياو بە گەواھىك بۆ پىگەى نزمترى ژنان دەزانن. ئەو جياوازىيە زمانىيەكان لە دوو رەھەندى بەكارھىنانى ژنان لە زمان و سروشتى رەگەزىتىيە زمان، تاوتووى دەكات. ئەو لە رەھەندى يەكەمدا بەرەنجامگىرى دەكات قسەوباسى ژنان لەمەر بابەتگەلى روالەتى و سواوھ و قسەوباسيان لەمەر ھۆگرىيە خۆيانە و دەربىرىنى كاردانەوھەككى سۆزەكى و

كەسىيە لەمەر بابەتتىكى ديارىكرائو. ھەلبەت ئەمە سروشتى ژنان نييە و پەرورەدەى نىرسالارانەى كۆمەلگەيە.

لە رەھەندى دووھمدا پاش ھىنانەوھى ھەندى بەلگە وھەا بەرەنجامگىرى دەكات كە پياوان بە كاريك كە لە كۆمەلگەدا دەيكەن دەناسرىنەوھ و ژنانىش بەگۆيرەى پىئوھندىيان لەگەل پياوان.

لە دیدى لكۆفەوھ جياوازىيە زمانىيەكان نىشانەى نەخۆشىن نەك ھۆيەكەيان. بە بروای ئەو و ھاوبىرەكانى تا ئەو كاتەى كۆمەلگە تووشى رەگەزىتىگراوى (جنسيت زدگى) يە چاكسازىيە زمانى بىمانايە. نموونەيەك لە بەرھەمھىنانەوھى ماناگەلى رەگەزىتىيانە زاراوھەگەلى وەك Chairperson ئسەرۆك، راژووراھ. وشانىكى لەم جۆرە بۆ دووركەوتنەوھ لە رەگەزىتىگراوى لە بەرانبەر وشانىكى وەك chairman دارپژران. جىي سەرنجە كە ھەركات مەبەست نىرىنە بووبىت راگەياندنەكان پەيفى chairman و ئەگەر مەبەست مېنەش بووبىت پەيفى Chairperson يان بەكارھىناوھ.

۲. تىبۇرىيە زالبوون

«دىل سپىندىر» فېمىنىستى رادىكال لە كتیبى «زمانى دەسكردى پياو» لە سالى ۱۹۸۰ ھەندى رەخەنى لە لكۆف گرت. ئەو بە خستەرووى خستەيەك نىشانى دا دژى جياوازىيە زمانىيەكانى ژنان و پياوانە. چونكە لەم توپژىنەوانەدا پىشگرىمانە رەگەزىيەكان بوونەتە چاوبەستى لكۆف. پياوان زمانىكيان داھىناوھ كە لە سۆنگەى دیدى ئەوانەوھ مانادار بوو، بەو مانايەى جىھان بەگۆيرەى گۆشەنىگای پياوانەوھ مانادار كراوھ و ژنان ناچار كراون پەيرەوى لە رىككەوتنىكى مانايى بكن كە بەسەرياندا سەپىنراوھ. تەنانەت ناچارن سەرەراى جياوازىيە ھەستەكانيان، ھەلچوونە سۆزەككىەكانيان

كوردیدا به گوپړه‌ی دیالکته‌کانی، نیشانه‌ی میینه‌یی و نیرینه‌یی به ریژه‌ی زوروکهمی هه‌به، وهک «هه‌ورامی» و کرمانجی ژووروو» و له کرمانجی نیوه‌راستیشدا تهنیا له «بانگکردن» دا دهرده‌که‌وئ وهک «هۆ کچئ» - (ئ) میینه - و «هۆ کوره» (ه) نیرینه - . زمانى عه‌ره‌بى» پره له‌م جیاوازییه ره‌گه‌زییانه و ئه‌وه له‌کاتیکدا‌یه که «زمانى فارسى» ده‌توانین به‌دلنیا‌یه‌وه بلئین ئه‌م جیاوازییه ره‌گه‌زییه‌ی له جیناوى ریژمانیدا نییه. زمانه ئه‌ورووپاییه‌کانیش وهک «ئینگلیزى» و «فه‌رنسى» و «ئالمانى» یش هه‌مان دیارده‌یان به ریژه‌ی جیاواز تیدا‌یه؛ زمانانى دیکه‌ش هه‌ن که به‌ده‌ر له‌م ریسیایانه نین. ئه‌گه‌ر ئه‌م «هه‌لاواردن»ه ریژمانیانه بینه‌مایه‌ی «هه‌لاواردن له‌مافدا» و کیشه له «یاساکانى بارى که‌سیه‌تى» دروست بکه‌ن، ره‌نگه‌ سرینه‌وه‌ی ئه‌م جیاوازییانه بتوانی ببیته‌مایه‌ی ره‌نگدانه‌وه‌ی یه‌کسانى له‌ به‌رانبه‌ر یاسادا! دیاره ئه‌مه جوړیک له‌ ماخولانى سه‌یروسه‌مه‌ره‌یه که وهک شه‌رفروشتن به‌ زمان دیته‌به‌رچاو. به‌لگه‌هینانه‌وه‌ی دیکه ده‌کرئ ئه‌مه بیت که‌سانیک بلئین زمان هه‌لگری نیشانه فه‌ره‌نگیه‌کانه و ئاوه‌مه‌ندیى زمان هه‌مان ئاوه‌مه‌ندیى نيو فه‌ره‌نگه. واته «هه‌لاواردنى ریژمانى» ره‌نگدانه‌وه‌ی «هه‌لاواردن له‌ هزردا» یه. ئه‌م بوچوونه له‌ روانیى یه‌که‌مدا لوژیکی و مایه‌ی هه‌لوه‌سته‌کرده؛ ئه‌گه‌ر ئه‌مه پیوه‌ر بیت ده‌توانین بلئین به‌گوپړه‌ی تیوریى ماناکیشه‌کئ و دیالکتیکی زه‌ین و زمان له به‌ستینى فه‌ره‌نگدا ده‌شى به‌شیوه‌یه‌کی ریژه‌یی و سنووردار ئه‌مه راست بیت، به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی ره‌ها وانیه. هه‌رچه‌ند ره‌وا نییه پرسیار به پرسیار ولام بده‌بنه‌وه، بو کورترکردنه‌وه‌ی ریگاکه و دوورکه‌وتنه‌وه له‌ دريژدادرى ده‌پرسین ئه‌و زمانانه‌ی که نیشانه یان جیناوى ره‌گه‌زینشانیان تیدا

نییه، ده‌کرئ هه‌لاواردنى ره‌گه‌زییان تیدا نه‌بیت؟!
به‌دلنیا‌یه‌وه به‌ره‌نجامیکى ئه‌وتو له‌ ولامى گریمانکراوى ئه‌م پرسیاره ده‌ست ناکه‌وئ. به‌لام ئه‌گه‌ر بلئین «لوژیکی جوانیناسانه» له‌م ره‌گه‌زیتىی زمانه‌دا هه‌یه که پهل بو لوژیکی دیارده‌ناسانه‌ش ده‌هاوئ، بواری پیشداوه‌رییه‌کان که‌متر ده‌بیته‌وه. ئه‌گه‌ر من بلئیم لوژیکی دیارده‌یی و سه‌رسامى به‌رانبه‌ر به‌ جوانى ده‌کرئ ده‌سامیه‌ی تیگه‌یشتنه‌که بیت؛ بو نمونه: بوچى ده‌بئ «ئ» بلکه‌ت به «کچ» (کچئ) یان «گول» (گولئ) وه و زایه‌له‌دار بیت و فونیمى «ه» له «کوره» دا هه‌نده به‌ره‌سته‌که‌ر بیت! ئه‌م «هه‌لاواردن»ه دوو ئامانجى هه‌ن: یه‌که‌م جیاکردنه‌وه و ناساندنى ره‌گه‌ز، دووه‌م لایه‌نى جوانیناسانه. وینای «زبرى» و «ناسکى» و پرۆسه‌ی وه‌پالدان له «میینه‌یی» و «نیرینه‌یی» دیویکی جوانیناسانه‌یان هه‌یه. بو نمونه له‌ کوردیدا رووبه‌رى سروشت فراوانه و له‌ ناولینانى «کوران» و «کچان» دا «چیا» ده‌توانین وه‌ک سه‌رچه‌شنیک له‌به‌رچاو بگرین به‌وه‌ی که له بنار و نساو بو سه‌روه‌ه ناوه‌کان «نیرینه‌ن»؛ وه‌ک: چیا، ئاران، کو‌سار، ره‌وه‌... و له بنار و نساو بو داوینه‌کان ناوه‌کان ده‌بنه «میینه» چنار و گول و چنوو و چرؤ... هتد. خو ئه‌گه‌ر که‌سیک بلئیت چ له‌ وشى «کو‌یستان» وه‌ک ناویکی میینه ده‌که‌ن، ریژه‌ییبوونى داوه‌رییه‌که ده‌رده‌که‌وئ. بو‌یه من له‌و باوه‌ردام وینای جوانیناسانه و گیرسانه‌وه‌ی ناو له‌سه‌ر «میینه‌یی» و «نیرینه‌یی» به‌ شیوه‌یه‌کی متبو له‌ دیدى جوانیناسانه‌دا جیى خو‌ش کردوو و ئه‌م ره‌خنه‌ په‌رگیرانه‌یه بو میژووى «پیاوسالارى» له‌ زماندا ره‌نگه سه‌رنج‌راکیش و هه‌لخرپن بیت به‌لام داوه‌رییه‌کی زانستى نییه که بتوانین هیواى رافه‌یه‌کی دروستى له‌سه‌ر هه‌لچنین. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌م رافه‌یه راست

نەبىت، لايەنى بەرانبەرمان ناتوانى راستىي بۇچوونەكەى لەم بارەوہ بسەلمىنى. واتە رەتكردنەوہى بۇچوونەكەى من بە ماناى سەلمىنرانى بۇچوونى بەرانبەر نىيە. چونكە ئاخىزگەكانى دەستنىشانكردى «مىينەيى» و «نيرىنە» يى بە برواى من ھەموو جارېك چاوى لە لۇژىكى «بندەستى» و «سەردەستى» نىيە، لانىكەم لە رووبەرى زمانى سروشتىدا دىد و ھەستى جوانىناسانە و تا رادەيەكيش ئىروۆتىك دەور دەگىرې، بەلام دەبى ئاگادار بىن دىدى ئوستورەناسانە بۇ سروشت و دوابەدواى ئەوہ دىنى سروشتى و دىنى سرووشكرد(وحيانى) پىرن لە داوهرىي رەوشتى كە ئەمە ئەو شتەيە كە بەگوپرەي كاركردى مانايى، وشە لە بەستىن دەترازىنى و بارىكى بەسەردا دەسەپىنى كە لەم بارەوہ رەخنەي فىمىنىستى برشتى زياترى ھەيە.

رەگەزى بەكەم و رەگەزى دووہم

لەم جۆرە دەستەواژانەدا جۆرىكى زەق لە «ھەلاواردن» دەبىنرى كە ماناكەى فەرھەنگى(قاموسى) نىيە و مانايەكى باركراو ھەلدەگرېت كە مەبەستى نرخاندى جۆرىك لە «پىشبارىتىي بوونەكى»(اولويت وجودى)يە. ئەم مانا باركراو پىوھندىي بە پىش زەمىنەيەكى زەينىيەوہ ھەيە كە لە «ئوستورەي ئافراندىن»دا ھەشپراوہ. نەرىتى يەھوودى - مەسىحى و پاشان ئىسلام، وەك سى دىنى ئاسمانىي سرووشكرد لە گىرانەوہى چىروۆكى ئافراندىن مرؤفدا نزيكايەتییان زۆرە. ئەم نزيكايەتییانە لە كەسايەتییەك بە ناوى «ئادەم» ى نيرىنە و «ھەوا» ى مىينەدا كە وەك يەكەم مرؤفەكان لە بەھەشت ھەلداشتراون و لە زەويدا گىرساونەتەوہ ەدرەكەون. «ئادەم» بۇ مرؤقى يەكەمە. بۇ سەرەتا «نيرىنە» دەخولقىنرى و ھەستى تەنبايى وەك ئامبىا لەتىكى مىينەي بۇ دروست دەكات و بە گىرانەوہى

يەھوودى لە پەراسووى راستى ئادەمەوہ دەئافرېت. «ھەوا» بە شەيتان ھەلدەخپنرى و «ئادەم» یش بە «ھەوا»! بەكارھىنانى دەستەواژەي «رەگەزى دووہم» بۇ ژن، وەك سەرچاوى زاہەندەيى و وەچەخستەوہ و ھەلگىرى ئاولمەي مرؤف(جنين انسان)، لىكەوتەي زەينى و ھزرىي گەورەي لى كەوتووتەوہ و ئەم چەمكە پرە لە ھەلاواردنى نارەوا و نالۆژىكى! ھەلبەت لە جىھانى بەدەركاتىي ئايىن و ئوستورەدا كە «كەتوار» ى جىھانى ماددى ناكرىتە پىوہر، ئەمە دەشى روو بدات؛ ھەر بەو شىوہى كە «زەرقان» خواوھندى كات(زەمان) بە «ئەھوورا و ئەھرىمەن» دوو گىان دەبىت، بەو شىوہيەش دەكرى لە زەينى ميتافىزىكى و ئوستورەييدا «نيرايەتى» ھەنتەشى «مىينەيى» بسپرتەوہ و ئەم دەستەواژەيەي «رەگەزى دووہم» لە دايك بى كە بە شىوہيەكى «ناخودئاگا»ش لە زەينى سىكۆلارىزەي مودىرنىتەشدا وەك چەمكىك بەكار بىت و ھەمان رەنگدانەوہى ئوستورەيىي چىروۆكى ئافراندىن تا سەردەمى ئىستاتاش درىژ بىتەوہ. ئەم ميتافىزىكى ئارايىيە^{۱۴} ھەلگرتەوہى شوپنپىي ئەو زناك(علامت/Trace)انەيە كە لە قوولايىي ناخودئاگاي مېژووويىماندا چەقيون و بەو شىوہيە لە خۆرئاواي سىكۆلارىزەشدا رەنگ دەدەنەوہ. لەو باوہردام شوپنپىي چەمكەكان و شوپنپىي وشەكان دوو شوپنپىي جىاوازن. وشە وەك يەكەيەكى مانايى، دىباردە دەستنىشان دەكات، بەلام كاتىك ماناي چەمكى لە خۆيدا ھەلبىگرى، پىشداوهرى و داوهرىيەكى رەوشتى - ئاوەزەمەندانەش بە زەينەكانى داھاتوو دەبەخشى كە گەلئ جار خۇنەويستانە و بە شىوہيەكى ئاسايى لە زماندا پاتەوپات دەبنەوہ كە پىرن لە «ھەلاواردن»؛ ھەر بەو جۆرەي دەستەواژەي «رەگەزى دووہم» دەتوانى ھەلگىرى ئەو چەمكە ئوستورەيىيە بىت و لە دەمى

مرۆفئیکی سیکۆلار بئته دهرهوه. بۆ نموونه «ئادهمیزاد» و «مرۆف» هاومانان بهلام یهک ئاخیزگه بیان نییه. ئەگەر «مرۆف» هه مان «مرهۆف» بیت (به دهر له هۆف) ئیمه تئیدا ههست به ئامازه په نامه کیه که ی ره گه زیتی ناکه بن، چونکه تئیدا ره گه زیتی تو مار نه کراوه بهلام چه شنیتی تئیدا به دیده کریت. «ئادهمیزاد» زاده ی ئادهم، مرۆفیک که له دهقی دینیدا وهک «ره گه زی یه کهم»، هه موو مرۆفه کانی دیکه زاده ی ئەون به «ره گه زی دووم» یشه وه. وهک ئەوه ی بلیین سیفه تی «زایهنده یی» به ئەو براوه و خۆبشی له هیچ شتی که وه نه زاوه و یه کسه ر سته مکاری ئوستوره ی ئافران دن به قوولی له زماندا - له شنیوه ی «چه مک له وشه دا» - چه قیوه و زهینی ئیمه ش پیی راهاتوه.

ئوه ی که سه رسور هینه ئەمه یه که «گوناه ی یه کهم» له «ره گه زی دووم» دوه وشیته وه که ئەویش هه لخراندنی ئادهمه له لایهن حه واوه بۆ خواردنی «سیوی گونا». ئەم قه ده خه شکی نییه ی فه رمانی یه زدان ی ده خریته ئەستۆی ره گه زی دووم (حه وا) و ره گه زی یه کهم (ئادهم) وهک سه رچاوه ی گونا ه ی یه کهم نانا سریت. ئەگەر ئیمه به بیستنی «گوناه ی یه کهم»، حه وا، له زه ینماندا زه ق بئته وه، ئەمه ئەوه لوار دنه یه که مانا کیشه کیی ئوستوره یه کی دینی له زهینی ئیمه دا چاندوو یه تی و کاریگه ری له سه ر داوه ریکردنمان دادهنی و... هتد. ئەوه نده ی که باوه ری ئوستوره یی ده توانی به خیرایی له زماندا چی خۆش بکات، باوه ری زانستی بهو خیراییه له نیو زماندا ناچه سپی؛ له بهر ئەوه ی زمان زووتر به باوه ره ئوستوره ییه کان راهاتوه و زانست بۆ سرینه وه ی ئەو باوه رانه و نه هیشته بان له زه ین و زماندا کاتیکی زیاتری گه ره که.

هه لبه ت بۆ ژبا ریکی دیکه که ئەم چیرۆکه ئوستوره ییه ی نییه، ده توانین چیرۆکیکی

هاوته ریب (موازی) ی دیکه بدۆزینه وه که هه ر ئەم هه لاواردنه تئیدا به دی ده کریت. بۆیه من لهو بره وا به دام وشه تا ئەو کاته ی دهر خه ری چه مکی هه لاواردنی ره وشتی یان دینی له ره گه زیتی دا نه بیت مافی ئەوه مان نییه دادگاییی بکه بن. که سانیک هه ن ده لین بۆچی دیارده کانیش به سه ر مینه یی و نیرینه ییدا دابه ش کراون، بۆ «خۆر» وهک نیرینه و «مانگ» وهک مینه له فه ره ههنگی ئیمه دا وینا کراون. ئەم خوازه یه به نیشانه ی هه لاواردن له قه له م ده دن. ئەمه له کاتی که دا یه سه رچاوه ی ئوستوره یی - دینی میترا ییزم وینای مینه یی بۆ «خۆر» دادهنی نهک نیرینه. به لام کاتی که له لیکچواندندا «یار» به «مانگ» ده چوینری، زه ین بۆ ئەوه ده چی که گوايه «خۆر» نیرینه» یه. ئەوه له کاتی که دا یه له زمانی عه ره بیدا «شمس» مینه یه و «قمر» «نیرینه» یه. خۆ ئەگه ر وا وینا بکه ین «خۆر» نیرینه» یه، ئەگه ر ریکه وتنیکی جیگیر و نه گۆری ناولینان هه بیت، بۆ ده بی «هه تاو» ناوی که چانه بیت! وردکردنه وه ی ئەم بابه ته تا ئەم ئاسته زووتر شه رفروشته ن و بهو شیوه یه ده بینه هۆی ئەوه که ئیمه مانا کانی «مه ودا دانان» و «هه لاواردن» تیکه ل بکه بن.

له و باوه ره دام هه موو جار ییک وینای جوانیناسانه و دیارده یی له نیو فه ره ههنگه کاندایه ک جو ر نییه و زایه له ی وشه و هه له ینجانی ئیمه له دیارده کان له پرۆسه ی ناولیناندا به دهر له و نرخاندن و داوه ریه ره وشتی و دینییه یه و هاوبه شی دیارده له نیرینه یی و مینه یی خوازه یی له نیو زهینی ئیمه دا هه م ریزه ییه و هه م فره ره هه ند. ده کرئ دیارده یه ک به دهر که وت و لیکه وته کانییه وه، جار یکیان به مینه یی و جار یکیان به نیرینه یی ده رکه ویت، دهنگه وا ز (لحن) و زایه له ی ده نگ له زه یندا لیکدانه وه ی وینایی جیاواز دروست ده که ن که ناتوانین وهک «هه لاواردنیکی ره وشتی له

دهستنيشانکردنی ره گه زدا لئی پروانين. دوايين ته وهر كه دهموئ وهك نيشانهی هه لاواردن لیبی بدویم وینای (بکهری - بهرکاری) یه له نیوان پیوهندیی ره گه زیدا. یه کیک له ههله زهینیه کان ئەمه یه كه له کردهی سیكسدا «نیر» بکهره و «می» بهرکار». ئەمه ده توانين له تیوریی زالبووندا جئ بکهینه وه. زالبوون بهسه ر مینه له کردهی سیكسدا له روانگی «پیاو» وه، وهك نيشانهی «هیز» رافه کراوه. ئەم «رافه» یه کۆمه لیک مانای بهسه ر کۆئه ندامی سیكسی مینه و نیرینه دا بارکردوون كه به دهر له کارکردی زینده ناسانهی ئەو ئەندامانه ن. به لام کاتیک «بکهر» له کردهی سیكسدا وه پال «نیر» بدریت، ئاشکرایه وینای «بهرکار» وه پال «می» ده دریت. له م سۆنگه یه وه «هیزی کاربگریدانان» وهك «زالبوون» لیک ده دریته وه كه نرخاندنیکي پیاوسالارانه له م کرده یه زهق ده کاته وه. هه موو ئەو جنيوه سيكسيانهی كه له کۆمه لگه ی كورده واريدا ده كه ونه سه ر زار، توندوتیژییه کی سيكسين له دهر پیندا كه دیسان «ره گه زی دووهم» له زهیندا زیندوو ده كه نه وه. ئەم توندوتیژییه زمانیه ته نیا له بهر وینایه کی هه له یه كه دیدی میکانیکی سیكس له زهینی پیاودا ره خساندوو یه تی كه ته نیا ساویر (توهم) ه. به لام ئەو ساویره توانیوه تی بییت به سته میك به رانه ر به ئافره تان. بهنده له بهر سروشتی وه پاریزی رهوشتی (محافظه کاری اخلاقی) م ناتوانم نموونه یه ك له و توندوتیژییه زمانیه سیكسییه بهینمه وه؛ هه له بت خویندر خوئی ده توانئ ئەو نموونه بهینیته وه و له كرۆکی بابه ته كه تیبگات.

به كورتی وهك دوا گوته ره خنه ی زمانیه فیمنیستی بارگاو یه به و په راویز كه وته ی ژن له میژوودا كه له پرۆسه ی بهرهمهینانی ماناكاندا كه مترین به شداری هه بووه. وینای نیرسالارانه ی زمان سه رله بهری زمان

ناگریته وه، هه له بت فیمنیستی رادیکال هه موو زمانی مرویی به رهنگدانه وه ی ره گه زی نیر ده زانی و «مه و دادانان» و «هه لاواردن» به یه ك مانا لیک ده داته وه. هه ر وهك گوتم من پیم وابه ئەو به شه ی زمان كه پیوهندیی به «نرخاندنی رهوشتی» و دیدی ئوستوریه ی و چیرۆکی ئافراندن هه یه و «میژووی پیاو» به زهقی تیبدا ده بینرئ، وهك چه مك له وشه دا، ئەوانه نيشانه ی «هه لاواردن»؛ چونكه ئەمانه پيشدا وه ریه كن كه وهك «هه قیقه ت» خویمان ده نوین و له مه سه له ی مافه كان و ئه ركه كان له چوارچیوه ی یاسا و ده ستووردا وهك قان و ده سه ری پیاو بالاده ستن. به لام له «مه و دادانان» دا جیا كرده وه بۆ ناساندنه و لۆژیکی جوانیناسانه ی ناولینان، فه رمانی مینه یی و نیرینه یی خوازیه ی (مجازی) به سه ر دیارده كاندا ده سه پینیت كه نه گۆریش نییه و به رافه ی جوانیناسانه ی دیارده وه بهنده و له فه رهنگیکه وه بۆ فه رهنگیکي دیکه ده گۆردریت.

په راویز

له نووسینی ئەم وتاره دا وهك ئیلهامی رافه ی نيشانه ناسانه سوودم له م کتیبه ی خواره وه وه رگرتوو:

سبزا قاسم. نصر حامد ابوزید، مدخل الی السیمیوطیقا، أنظمه العلامات فی اللغة و الادب و الثقافه، دارالتنوير للطباعة و النشر، طبعه التنوير الاولى: ۲۰۱۴، مصر، القا هه.

ژینده ره کان

۱. حسن علیزاده، فرهنگ علوم سیاسی، انتشارات روزنه، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۳۷ - ۳۸.
۲. نیچه، وبلهلم فردریش، فلسفه، معرفت، حقیقت، ترجمه: مراد فرهادپور، تهران، چاپ دوم، ص ۸.
۳. سه رچاوه ی ناساندنی تیورییه کان له «نظریه نسویه للمعرفة / نظریه المعرفة من وجهة نظر نسویه،» له ویکیبیدیای عه ره ی وه رگیره وه كه له «ویکیبیدیای به زمانی فارسی» ده وله مند تر بوو، بۆیه به راوردی هه ردوکیان بوخته یه کم لی نامده کرد.
۴. زارواوه کی دروستکاری «ژاک دیریدا».